

УДК 159.922.1

Н. Л. КОЛОМІНСЬКИЙ

А. М. ЛЬОВОЧКІНА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕКОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 167–170

Глобальна екологічна криза, що загрожує перерости в екологічну катастрофу, спонукає до пошуку шляхів подолання цієї кризи і робить нагальними питання, що розглядаються у межах екологічної психології. Аналізується, з одного боку, питання впливу екологічного чинника на формування ментальності українців, а з іншого — проблема формування екологічної свідомості української спільноти з метою запобігання екологічної катастрофи.

Одна з найбільших загроз, із якою зіткнулося людство сьогодні, — це загроза екологічної катастрофи. Над подоланням цієї загрози сьогодні працюють екологи, психологи, інженери, економісти, біологи. Представники кожної із цих наукових галузей опрацьовують певне коло проблем і розглядають шляхи їх вирішення. Психологи, зокрема, працюють над такими завданнями, як формування екологічної свідомості як окремої особистості, так і суспільства в цілому; визначення факторів, що впливають на формування та розвиток екологічної свідомості; формування еколого-орієнтованого ставлення до довкілля; формування концепції екологічного виховання та освіти й багато інших завдань, що стосуються збереження екології. Спробуємо в цій статті проаналізувати вплив екологічного фактора на ментальність українців з метою подальшого вдосконалення екологічної освіти та екологічного виховання.

Існує таке поняття, як “середовище проживання етносу”. Під ним розуміють ландшафт і клімат,

особливості ґрунтів і розміри території, картину зоряного неба і корисні копалини, флору, фауну, водойми та інші елементи, що створюють неповторну своєрідність цього середовища. Середовище проживання впливає на особливості взаємодії етносу із довкіллям, що, у свою чергу, пояснює екологічну зумовленість асоціацій, пізнавальних процесів, комунікації, стереотипи поведінки, різноманітні форми суспільної свідомості та ін.

Як вважають окремі дослідники, менталітет — “це певна інтегральна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описати своєрідність сприйняття цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їхнього реагування на нього” [1; 3; 5]. Можна погодитися з думкою О. Киричука, що “менталітет — складна ієрархічна система, що визначає спрямованість людини, окремих соціальних груп, нації в соціумі, їхні цілі та мотиви життєдіяльності”.

Український менталітет — це результат відображення специфіки взаємодії українців з природ-

ними та геокліматичними умовами існування і співіснування, що склалися історично [2].

Причому вважається, що вплив природних умов на український менталітет особливо помітний.

Вплив екологічного чинника на психологічну діяльність українського етносу відзначається в дослідженнях М. Гримич, О. Киричука, О. Кульчицького, В. Павленка, І. Рибчина, В. Скребця, С. Тагліна. Так, зв'язку ландшафту з особливостями етнопсихології українців присвятив свою працю І. Рибчин, де він послідовно аналізує вплив основних зон України (степового, лісостепового і гористого ландшафту) на особливості емоційної сфери та мотиваційних установок корінного населення України [6]. Близькі їй за духом праці О. Кульчицького, який виокремлює географічний аспект як один із чинників, що впливають на психологію українців. Свою ідею про переважання в українців установок на рефлексію (самозаглиблення і самопізнання), а не на активну предметну діяльність, автор аргументує, залучаючи як докази суто екологічні особливості України [3].

Значний вплив геопсихічних чинників відзначає також О. Киричук: “Низинна степова смуга лісостепу; височинна смуга лісостепу від Поділля, Волині і до Покуття до Бессарабії та височин Придніпров'я; смуга лісистих північних і північно-західних низин; гірська смуга Карпат. Загалом ми маємо “психіку верховинця”, “людини лісу”, “сина степу” та ін.” [2].

В. Хрущ і О. Хрущ, які вивчали особливості психологічного складу різних етнічних груп Прикарпаття, відзначають у них непереможний потяг до свободи, нетерпимість щодо будь-яких форм примусу і тоталітаризму. Важливими ознаками психології й рисами характеру гірських жителів є сміливість і волелюбність, почуття власної гідності, хоробрість і наполегливість. Закріпленню цих рис у поколіннях сприяли спосіб життя горян, природне середовище їхнього проживання, народна педагогіка.

“З давніх давен, — пише О. Хрущ, — по високогір'ю розселились люди сміливі, сильні і вільні. Боротьба з силами природи, специфічна система виховання, що ґрунтується на засадах етнопедогогіки, трудових традицій і народних звичаїв, — усе це формувало почуття незалежності людської гідності” [4].

Можна дійти висновку, що такі особливості сприйняття світу і свого становища в ньому приртаманні саме менталітету горян.

Дещо інші особливості помічає О. Кульчицький у менталітеті жителів степових районів України, пояснюючи їх географічними чинниками. Він вважає, що життя серед неосяжних степових просторів не пробуджує активності, навпаки, пробуджує почуття безмежного, недосяжного, неозорого і абсолютного, сприяє, скоріше, філософським роздумам, аніж активним діям. У цьому ж напрямку, згідно з О. Кульчицьким, діє й такий унікальний екологічний елемент, що підкреслює своєрідність України, як особливість її ґрунтів. Відомі всьому світові надзвичайно родючі українські землі — чорноземи — забезпечували селян усім необхідним, тому їм не треба було докладати неминучих в інших куточках землі зусиль, що також не сприяло виникненню у них додаткових стимулів до активності, залишаючи пріоритет за рефлексією.

Зовсім інших висновків щодо впливу благодатних українських чорноземів на етнопсихологічні особливості українців доходить сучасна дослідниця М. Гримич [1]. Наявність багатих ґрунтів, вважає вона, спричинювалася до того, що врожай сприймався в народі як величина, що залежить здебільше від метеорологічних чинників, які, у свою чергу, на думку селян, залежали від волі Всевишнього, а також могли змінюватися від бажання й волі їх самих. Інакше кажучи, особливість українських ґрунтів сприяла розвиткові магічного мислення у корінного населення України, переважанню його над радикальним мисленням. Гіперрозвиненість магічного мислення відображається в особливостях української народної медицини, у багатьох календарних і родинних святах, навіть у мотивах народних пісень. Так, в українських піснях часто зустрічається мотив “чарування”, приворожування, чаклування. М. Гримич зазначає, що переважання магічного мислення позначилося також на психології народу, внаслідок чого розвинулися такі якості, як обережність, передбачливість, зволікання з прийняттям рішень і реалізацією задуманого, позаяк українці зважали на можливі магічні впливи, хотіли їх урахувати й, по можливості, відвернути. З приводу цієї думки М. Гримич відзначає, що, безумовно, магічне мислення присутнє у житті і побуті українців, але воно значно нівелюється християнством українців, оскільки християнство і магія несумісні. Магія — це пріоритет язичництва.

Крім того, явища навколишнього середовища сприймаються та усвідомлюються українцями за допомогою певних “посередників”, якими нерідко є сонце, земля, дощ, дерева, рослини, вода, річка,

ставок, тварини та ін. Український фольклор має багато усталених тваринних і рослинних образів, які символізують певні людські якості: барвінок — символ молодості, явір — символ краси і кохання та ін. Природа, як зазначає В. Скребець, впливає на формування української ментальності через такі символи своєрідно й дієво. Крім того, оскільки природа значно впливає на український менталітет, то основними природно зумовленими характеристиками українців стали господарський індивідуалізм, загострене почуття власності, інтроверсія, прагнення прикрасити та урізноманітнити подвір'я, працьовитість, доброзичливість, чуйність, м'якість, розвинена уява, сентиментальність [7].

Завдяки квітучій українській природі українська душа перебуває в чуттєвій площині настрою в ліричній пісні. Поетичний пісенний ліризм в українському народі живе споконвіку, знов і знов народжується, розквітає або ж сумує, плаче, страждає. Дослідники рис національного характеру відзначають в українцях надійність і спокійну зосередженість, спостережливість. Однак сила емоційного мрійництва може знижувати в українському характері роль раціонально-вольового компонента, що створює передумови для нерішучості, труднощів з вибором, невизначеності. У геопсихічному контексті чуттєвого сприйняття м'якості лісостепу й широких полів проявляється споглядальність українців [2].

Упродовж усієї своєї історії український народ прагнув жити у злагоді з природою. В Україні здавна розуміли, що людина — невід'ємна частина природи, тому між природними умовами та народною психікою встановився тісний зв'язок. Природні умови й ресурси зумовлюють не лише характер матеріального виробництва, а й духовну активність світогляду. В українському менталітеті віками складався архетип ставлення до природи як до батьківського, рідного, найціннішого, що впливає з виняткової важливості всього природного в житті взагалі. Це спонукало як до діалогу з природою, так і до звертання до її мудрості у практичних справах, пізнанні, творчості.

Екологічна свідомість наших предків в українському народному епосі набуває характеру натуралізації, тобто схильності до зіставлення, порівняння, ідентифікації соціального та духовного життя з явищами природи. Завдяки натуралізації особистість та її якості належать до певного класу природних явищ або природних об'єктів. Наприклад, молоду гарну дівчину українці називали “червона калина”; доброзичливу людину —

“ясне сонечко”; широко відоме побажання “будь здоровий, як вода, і високий, як верба”; молодий здоровий парубок асоціювався з міцним дубком, а самотня жінка — з вербою.

Психологічна природа натуралізації звичайної свідомості українців вказує на її зв'язок з екологічною дійсністю, сягаючи своїм корінням в емоційно-пізнавальні знакові сторони ставлення людини до своїх природних витоків [7].

“Потяг до краси насичує все життя українця. Крім царини музичної і поетичної творчості, видно це і в одягу, і в житлі, і в любові до природи... Багата поетична натура українця висловилася в незмірній кількості дум, побутових і ритуальних пісень, казок тощо” [7]. Подібні висловлювання можна знайти у працях багатьох інших дослідників, які намагаються оцінити характер українців.

Яскравий індивідуалізм — це те, що першим впадає в очі чужоземцеві. Тому в описах України, від Гердера до сучасних мандрівників, звертається увага на цю рису українського характеру

Як зазначали В. Павленко і С. Таглін, екологічні чинники як колись, так і тепер часто залучаються для пояснення психологічних особливостей певного народу. Однак встановлення взаємозв'язку між елементами навколишнього середовища й певними особливостями психічної діяльності здійснюється досить довільно та суб'єктивно. Очевидно, тільки цим можна пояснити той факт, що одні й ті самі екологічні чинники у різних авторів зумовлюють абсолютно різні етнопсихологічні властивості, а коріння аналогічних характеристик психологічної діяльності вони вбачають у різних елементах природного середовища [5].

Останнім часом у дослідженнях з екологічної та етнічної психології наголошується на тому, що штучний чинник екологічного середовища значно потіснив природний щодо впливу на сучасну людину. Так, українцям тепер нечасто випадає нагода милуватися безкраїми степами та квітучими садами. Здебільшого їм доводиться споглядати одноманітну та незграбну архітектуру типових масивів. Деякі психологи навіть вважають, що людина, яка весь час споглядає архітектуру так званих “спальних масивів”, поступово деградує.

Безумовно, ми не схильні жорстко пов'язувати сучасну архітектуру та психологію сучасних українців, проте розривання зв'язку з природою, споживацьке ставлення до неї та антропоцентризм у її сприйнятті (природа для людини, а не людина серед природи) призводять до негативних наслідків.

Для того щоб завершити розгляд впливу навколишнього середовища (зокрема, архітектури) на психологію сучасних українців, наведемо міркування, висловлені Л. Шкляром. Він наголошує на тому, що сучасна типова забудова майже використала національний архітектурний колорит. Безумовно, зважаючи на сучасні темпи будівництва, неможливо уникнути часткової уніфікації, але потрібно також враховувати те, що національне відродження передбачає й відродження етнічно осмисленого простору, який, у свою чергу, значною мірою впливає на формування етнічної самосвідомості. “Зберегти і примножити етнокультурну поліфонію життєвого простору України — одне з найважливіших завдань з реалізації програми цілісного розвитку національної культури. Це ще й тому важливо, що етнокультура житла була найбільш раціональною з погляду здоров'я й етнопсихології людей, органічно поєднувалась із структурою й кліматичними особливостями середовища. Знайти оптимальну міру соціально необхідних умов життєзабезпечення міста, села, країни та етнопсихологічних елементів — комплексне завдання гуманітарних, технічних, управлінських наук, що мають єдину вихідну й кінцеву мету своєї діяльності — людину в її етнопсихологічному світі” [8].

Отже, можна зазначити, що не тільки особистість впливає на середовище, а й середовище існування особистості впливає як на цю особистість, так і на етнос, на суспільство у цілому, на еколого-орієнтоване ставлення цього суспіль-

ства до довкілля. У зв'язку з цим для оптимізації екологічного виховання необхідно враховувати фактор середовища існування: потрібно відповідно облаштовувати це середовище та поліпшувати його. До речі, прикладом такого екологічно облаштованого середовища, що позитивно впливає на психологію людини, є територія Міжрегіональної Академії управління персоналом у м. Києві, де вдало поєднано природні, архітектурні та мистецькі чинники середовища.

Література

1. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. — 1991. — № 8.
2. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 7–20.
3. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. — Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. — Т. 1.
4. Павленко В. Н., Таглин С. А. Введение в этническую психологию: Учеб. пособие. — Харьков: Изд-во ХГУ, 1992.
5. Павленко В. Н., Таглин С. А. Факторы этнопсихогенеза: Учеб. пособие. — Харьков: Изд-во ХГУ, 1993.
6. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. — Мюнхен, 1996.
7. Скребец В. А. Экологическая психология: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 1998. — 142 с.
8. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. — К.: Наук. думка, 1992.

Розглядається проблема впливу екологічного фактора на ментальність української нації.

Рассматривается проблема влияния экологического фактора на ментальность украинской нации.

The article is devoted to problem of the influence of ecological factor to the mentality of Ukrainian nation.

Надійшла 30 травня 2007 р.